

VAKIF GELENEĞİMİZ

KONUŞMACI: YRD. DOÇ. DR. REŞAT ÖZTÜRK

TARİH: 11 MAYIS 2007

YER: ATILIM ÜNİVERSİTESİ CENGİZ YENERİM KONFERANS SALONU

Çağdaş dünyada birey ya da toplumların, ulaşmak istedikleri hedefler şöyle sıralanabilir: Sosyal ve ekonomik gelişme sürdürülmelidir. Doğal çevre korunmalı, daha iyi bir hayat standardı yakalanmalıdır. İnsan haklarına, saygı gösterilmelidir. Herkesin temel kamu hizmetlerine kolayca ulaşabileceği sağlıklı ve güvenli hayat ortamı hazırlanmalıdır. Bireyin, temel özgürlüklerden yararlanma hakkı savunulurken, aynı kişiye diğer insanlara ve gelecek kuşaklara haklarını korumakla yükümlü olduğu da hatırlatılmalıdır. Bireyler, kamuoyunun yararına aktif katkıda bulunmalı; sivil toplum kuruluşlarına, özel sektöre ve kamu sektörüne mensup aktörlerin hepsi toplumsal sorumluluk anlayışı içerisinde hareket etmelidirler. Bu beklentiler, her çağdaş insan için geçerlidir.

Ne var ki, günümüzde dengeler tamamen bozulmuştur. Bugün dünya gelirinin yüzde seksenini dünya nüfusunun yüzde yirmisi kullanmakta, nüfusun yüzde sekseni ise gelirin sadece yüzde yirmisi ile yaşamaya çalışmaktadır. Bu durum, nasıl düzeltilecek, dengeler yerli yerine nasıl oturacaktır?

Bu düşün gerçekleşmesi bireyin bencillikten kurtularak olgunlaşması kişilik kazanması, ötekinin varlığını kabul etmesi, onun da olgunlaşmasına ve kişilik kazanmasına yardımcı olunması; bu amaçla dayanışma içine girilmeli; toplumda egoizmin değil, özgeciliğin hâkim kılınmasıyla mümkündür.

Dünyanın bugün aramakta olduğu yardımlaşma ve dayanışma duygusu, Türk Medeniyetinin mayasında vardır. Bu felsefe Farabi tarafından 13. yüzyılın kırklı yıllarında Medinelü'l –fadıla (erdemli, ideal toplum) olarak açıklanır. Farabi'ye göre: "insan tek başına bunu sürdüremez ve mükemmelleştiremez. Yaratılışını gayesi olan mükemmelliğe "ahenk birbiriyle yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle" ulaşılabilir. Gerçek mutluluk çatısı olan bu hususlarda yardımlaşmayı amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir. Mutluluğu elde etmek için üyeleri birbirine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Ülkenin mutluluğu gayesiyle şehirleri birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel, evrensel devlet de, ancak içinde bulundurduğu bütün kesimleri mutluluğa erdirmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar."

Türk tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında vakıf, önemli bir rol oynamış olan dini,

hukuki ve sosyal bir kurumdur. Vâkîfı, ben ve öteki arasındaki etkileşim ve dayanışma ruhunu somutlaştıran bir kurum olarak değerlendirmemiz mümkündür. Bu davranışın arkasında herhangi bir mecburiyet veya zorlama yoktur. İnsanlığa karşı bireysel sorumluluk, vicdani bir hizmet duygusu diğer bir ifadeyle iyilik, şefkat, yardımlaşma, dayanışma, ötekini yani başka bir insanı veya başka bir canlıyı maddi ve manevi açıdan huzura kavuşturma yolunda haz duyma ve benzeri kültür değerleri ve bu değerleri özgür iradesi ile yaratmaktadır.

Bugün dünyanın yakalamaya çalıştığı bu yardımlaşma ve dayanışma duygusu, içinde iki dünya saadetine kavuşturan her türlü davranış olarak yorumlanmıştı. Bu, bir sevgi işiydi. Sadece maddi destekler değil, güzel bir söz, hatta güler yüz bile iyilikler kategorisinde sayılmıştı. Yalnız insan değil her canlıyı sevmenin ibadet olduğuna inanan atalarımız, bu tür davranışlarla gönül almaya, insanları mutlu kılmaya çalışmışlardı.

Yapılan araştırmalar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde ülkemizin her bölgesinde, eğitim-öğretimden sağlığa, ulaşımdan kültürel iletişime dinden savunmaya, sanattan iktisada kadar bütün alanlarda toplumun muhtelif ihtiyaçlarını gidermek üzere yüzlerce vakıf kurulduğunu göstermektedir. İnsanımızın ve bütün insanlığın mutluluğu için bu karşılıksız hizmet ruhunu, bu özgeciliği, canlandırmamız gerekmektedir. Farabi'nin sistemleştirdiği ve bugün bütün dünyanın aradığı bireysel irade ve sorumlulukla, dayanışma ruhu içinde bütünleşmek suretiyle, önce kendi çevremizin ve ülkemizin, daha sonra da bütün insanlığın problemlerini çözmek üzere harekete geçerek, çocuklarımızı ve gençlerimizi bu ruh içerisinde yetiştirme isteği yaratmalıyız.

Kentlerimizi süsleyen ve bazıları halen işlevlerini yürüten cami, medrese, imaret, han, hamam, kervansaray, hastane, kütüphane, yoksullar evi, bent, sebil ve misafirhane gibi eserler birer vakıftır. Batı ülkelerinde kilise, belediye ve devletin yaptığı hizmetler, bizde yakın zamana kadar kişilerin kurduğu vakıflar tarafından yürütülmekteydi.

Vakıflar, Selçuklu ve Osmanlı döneminde, toplumun eğitim, sağlık, bayındırlık, sosyal güvenlik alanlarındaki temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan yaygın hizmet birimleriydi. Vakıfların gördüğü hizmetler, sosyal hayatın hemen hemen bütün yönlerini kapsamaktaydı. O kadar ki, Batılı sosyal siyasetçiler, 16.yüzyıl Osmanlı toplumu için "vakıf cenneti" kavramını kullanmışlardır.

Vakıf, belirli bir malı, kamunun yararına yönelik bir hizmete ya da hizmetlere sürekli olarak tahsis etmektedir. Kişi, vakıf yapmak suretiyle, malının belirli bir kısmından fedakârlık yapmaktadır. Böylece malı üzerinde özel mülkiyet hakkını kaybetmektedir. Ancak vakfedilen mallar, devletin mülkiyetine de geçmez. Vakıf özel mülkiyetle devlet mülkiyeti arasında bir üçüncü mülkiyet grubunu oluşturmaktadır. Bu nedenle vakıflara, kamu ve özel sektörün dışında, "bağımsız sektör"de denilmektedir.

VAKIF KURUMUNUN DÜŞÜNCE TEMELLERİ

Vakıf, hem bir kültür; hem de bir medeniyet eseridir. Vakıf eserlerimiz, toplumumuzun kültürel değerlerinin ve düşünce sisteminin bir sonucudur. Bu eserler, İslam dininin telkin ettiği inanç, düşünce ve anlayış sistemi ile bunlara bağlı olarak tarih içinde oluşmuş ortak nitelikteki ulusal

geleneklerimizi sembolize etmektedir. Vakıflar, insan sevgisi, hayır, sevap, dayanışma ve hizmet felsefesinin bir ürünüdür.

Vakıf, bireysel ve gönüllü bir kişilerin, sahibi bulunduğu mallardan toplumun yararına fedakârlık yapmasını sağlayacak ya da özendirecek belirli bir inancın ve düşüncenin ürünüdür. Türk toplumunda vakıf yapma düşüncesinin arkasında, genellikle dini etkiler önemli bir rol oynamıştır. Nitekim vakıf yapan kişilerin vakfiyelerine baktığımız zaman kültürel temel olarak Kura'n'dan ayetler ve Hz. Peygamberin sözlerinden alıntılar görmekteyiz. Bunlardan birkaçını aktarmak istiyorum: "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça asla iyiliğe ermiş olmazsınız". "Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız". " Allah daima insanlara iyilik edenlerle beraberdir".

İslam inancında yaşamak ve hayat kutsal olarak kabul edilmiştir. Kişinin hayatını her türlü tehlikelerden ve zorluklardan koruyarak onu yüceltmek esastır. "İnsanların en hayırlısı, topluma yararlı olandır" ilkesi, bu felsefenin bir eseridir. İslam inancı, insanda ilahi bir öz bulunduğunu kabul eder. Bu nedenle halka hizmet, hakka hizmet olarak görülür. Dil, din ve ırk farklılığına bakmadan bütün insanları sevmek, hep bu düşünceye dayanır. Yunus Emre'nin "yaratılanı severiz yaradandan ötürü" ifadesi, bu düşüncenin bir sonucudur.

İnsana, insan topluluklarına ve hatta bütün canlılara yararlı olacak her hizmetin, bu şekilde ibadet olarak düşünülmesi, çeşitli vakıf eserlerinin kurulması ve gelişmesini sağlamıştır. Malın ve zenginliğin geçici, iyilik ve hayrın devamlı olduğu inancı, tarihimizde vakıf sistemini besleyen temel düşünce olmuştur.

Selçuklu ve Osmanlı toplumunda kişinin sahibi olduğu mal varlığından, sadece kendinin değil, içinde yaşadığı toplumun da hakkı olduğu inancı vardı. Bu nedenle varlıklı kişilerin bir vakıf eseri meydana getirmemesi ayıp olarak görülür ve hoş karşılanmazdı.

Eski Türklerdeki "şölen" ve "han-ı yağma" adetleri, Selçuklu ve Osmanlılarda yöneticilerin sofralarını halka açık tutması, malını onlarla paylaşması ve dolayısıyla vakıf yapması biçimine dönüşmüştür. Hükümdar ve diğer devlet adamları, çeşitli vakıf eserleri meydana getirirken, bunu devlet adına yapmıyorlardı. Bunları hayırsever bir kişi olarak kendi imkânlarıyla gerçekleştiriyorlardı. Bu uygulama yöneticilerle halk arasındaki bütünleşmenin sağlanması bakımından da önemlidir. Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının bir yeri fethettikten sonra yaptıkları ilk iş, yörenin en büyük camiiini oluşturarak, yanına bir imaret yapmak olmuştur.

Açları doyurmak, çıplakları giydirmek, sefaleti önlemek, hayatı korumak, kolaylaştırmak ve böylece daha güzel bir dünya meydana getirmek, Türk kültüründe daima önemli bir yer tutmuştur. Bu bakımdan vakıf ve sanat eserlerimizin temelinde manevi unsur olarak "sevgi" yatmaktadır. Bu sevgi yalnızca insanla sınırlı kalmamış, diğer canlıları da kapsamıştır. Fuat Köprülü, Selçuklu dönemi Sivas'ını incelerken burada çok sayıda vakfın olduğunu belirtir; kıışı şiddetli geçtiği için karlı mevsimlerde kuşlara yem vermek amacıyla kurulmuş bir vakıftan da söz eder.

VAKIFLAR VE BELEDİYE HİZMETLERİ

Vakıflar, hayır ve iyilik yapmayı kurumsallaştırmıştır. Böylece varlıklı olanların, yoksullar üzerinde manevi bir baskı kurması önlenmiş ve fakirlerin onurları kırılmamıştır. Vakıf; sayesinde Osmanlı fakiri zengin karşısında ezilmemiştir. Vakıf servetin sosyalleşmesinin bir aracı olmuştur. O dönemin toplumunda, kişilerin sosyal sorumlulukları vakıflar yoluyla geliştirilmekteydi. Her şeyi devletten beklemek yerine kişiler kamu hizmetlerinin kurulması ve yürütülmesinde kendilerini sorumlu hissediyorlardı. Günümüzde çeşitli kamu kurumları tarafından yürütülen hizmetlerin büyük bir kısmı tarihte vakıflarca yerine getirilmekteydi. Osmanlı devletinde belediye ve şehircilik hizmetleri bütünüyle vakıf sistemine dayanmaktaydı.

VAKIF VE ŞEHİRCİLİK

Vakıfların, sosyal dayanışma ve kamu hizmeti fonksiyonlarının yanında, bir de kentleşme ve mimarimize yaptıkları çok önemli katkıları bulunmaktadır. Fethedilen şehirlerin yenileştirilmesi ve bir Türk kenti haline getirilmesinde vakıf kurumlarının büyük hizmeti olmuştur. İnsana ve insan topluluklarına ve hatta bütün canlılara faydalı olacak her hizmetin ibadet gibi düşünülmesi, eski şehir ve kasabalarımızda “külliye”; şehir dışında ise “kervansaray” sistemini doğurmuştur. Külliye, cami esas olmak üzere çevresinde medrese, aşevi, misafirhane, hastane, hamam, kütüphane ve türbe gibi çeşitli sosyal fonksiyonları olan binalardan meydana gelmiş bir komplekstir. Külliyeler, ibadet yeri, öğretim merkezi ya da fakir mutfağı oldukları için değil, fakat çevrelerinde başka toplantı ve alış-veriş merkezlerine öncülük rolü oynadıkları için sosyal bir katalizör görevi yapmışlardı. Çünkü toplumun her kesimi bu mekânlarda bir araya geliyor ve sürekli bir kültür alış-verişi yapıyorlardı.

Vakıfların mimarimize de önemli katkıları olmuştur. Bilindiği gibi vakıf hizmetleri, cami, medrese, imaret, han, kervansaray ve hastane gibi fiziki mekânlar içinde gerçekleştiriliyordu. Bir taraftan varlıklı kişiler, vakıf sistemi yoluyla hayır duygularını eyleme geçirirken, diğer taraftan da mimarlar, bu eserlerde ustalıklarını gösteriyorlardı. Kervansaray, hamam, medrese, cami, kütüphane, sebil ve benzeri eserleri yapan ustaların, içlerindeki sevgi ve güzellik anlayışlarını bu mekânlara yansıtabilmek için bir ibadet aşkıyla çalıştıkları dikkati çekmektedir.

Bu kadar yaygın hizmetleri olan vakıfları, başlangıcı itibariyle dini ve ahlaki düşüncelere dayansa da, zamanla gelişerek zengin, fakir demeden toplumun her kesimine hizmet sunan sosyal bir kurum haline gelmiştir. Vakıflar, tarihimizde sosyal barışın ve dayanışmanın sağlanması, servetin sosyalleşmesi, gelir dağılımının dengelenmesi ve daha da önemlisi toplumsal sorumluluğun geliştirilmesinde etkili bir araç olmuşlardır.